

Η Ιταλία και η Πλατφόρμα

Η συζήτηση για την Οργανωτική Πλατφόρμα

Η ιταλική συμμετοχή στη συζήτηση σχετικά με την «Οργανωτική Πλατφόρμα»

Η συζήτηση που ακολούθησε αμέσως τη δημοσίευση της «Οργανωτικής Πλατφόρμας της Γενικής Ένωσης των Αναρχικών - Προσχέδιο» στο διάστημα μεταξύ Ιουνίου και Οκτωβρίου 1926 ήταν ζωντανή και εκτενής καθώς συμμετείχε σε αυτή μεγάλος αριθμός αναρχικών τόσο στη Γαλλία - όπου κυκλοφόρησε η Πλατφόρμα – όσο και στο εξωτερικό. Εντούτοις, δεδομένου ότι το Παρίσι εκείνη την εποχή ήταν κάπως σαν μαγνήτης για τους αναρχικούς εκείνους που ήσαν αναγκασμένοι να εγκαταλείψουν τις χώρες προέλευσής τους ή που συνέρευσαν εκεί από τη μεγάλη δραστηριότητα άλλων αναρχικών οι οποίοι είχαν ήδη εγκατασταθεί εκεί, ένα μεγάλο μέρος της συζήτησης σχετικά με τις προτάσεις της Ομάδας Ρώσων Αναρχικών του Εξωτερικού (GRAZ) [1] είχε ως επίκεντρο το Παρίσι.

Η ίδια η έκδοση της «Πλατφόρμας» προηγήθηκε σειράς άρθρων σχετικά με την αναρχική οργάνωση στην εφημερίδα «Delo Truda» και ειδικότερα το άρθρο της GRAZ με τίτλο «Το πρόβλημα της οργάνωσης και η έννοια της σύνθεσης» που εμφανίστηκε το Μάρτη του 1926. Η όλη φιλοσοφία της σύνθεσης των τριών κύριων τάσεων του αναρχισμού (αναρχικού κομμουνισμού, αναρχοσυνδικαλισμού και αναρχο-ατομικισμού) είχε προταθεί από τον Σεμπασιάν Φωρ και υποστηρίχθηκε από φυσιογνωμίες όπως ο Βολίν. Ο «συνθετισμός, μια αμφισβητούμενη ιδέα η ίδια, επρόκειτο να αποδειχθεί, στα χρόνια που ακολούθησαν, το «αντίπαλο δέος» στην «πλατφορμιστική» αντίληψη περί οργάνωσης και το οργανωμένο κίνημα επρόκειτο να πολωθεί κατά τη διάρκεια των χρόνων ανάμεσα σε ομοσπονδίες που βασίστηκαν στη σύνθεση και ομοσπονδίες που βασίστηκαν σε μια τάση.

Η όλη αυτή συζήτηση συνόδευσε την, αποσπασματική, δημοσίευση της Πλατφόρμας και πραγματοποιήθηκε μέσα από τις σελίδες διαφόρων αναρχικών περιοδικών και άλλων εκδόσεων, συμπεριλαμβανομένης της εφημερίδας της ομάδας των Ρώσων αναρχικών που την έγραψε και δημοσίευσε την «Delo Truda» καθώς και της γαλλικής εφημερίδας «Le Libertaine». Μετά από τα σχόλια μερικών συντρόφων, η GRAZ δημοσίευσε ένα «Συμπλήρωμα στην Οργανωτική Πλατφόρμα» τον Νοέμβριο του 1926, στο οποίο εξέτασε ορισμένα σημεία που θίχτηκαν από τη Μαρία Κορν Ισιντίν.

Διεξήχθη επίσης μια σειρά συνελεύσεων και συνδιασκέψεων. Μια συνέλευση που έγινε στις 12 Φλεβάρη 1927 και στην οποία προήδρευσε ο Ιταλός αναρχικός Ούγο Φεντέλι, ο οποίος είχε συνεργαστεί με τον Μάχνο και υποστήριξε, αρχικά, το όλο σχέδιο, αποφάσισε να συγκροτήσει μια προσωρινή γραμματεία που θα συγκαλούσε μια Διεθνή Διάσκεψη με αντικείμενο την ίδρυση μιας Επαναστατικής Αναρχικής Κομμουνιστικής Διεθνούς.

Η Διεθνής αυτή Διάσκεψη πραγματοποιήθηκε στις 20 Μαρτίου 1927 στο Παρίσι και συζήτησε την πρόταση περί συγκρότησης της Διεθνούς που υποβλήθηκε από την προσωρινή γραμματεία η οποία συνόψισε περιληπτικά την όλη συζήτηση των προηγούμενων μηνών:

Ως βάση για την ένωση των ομοιογενών δυνάμεων και ως ιδανικό λογικό και τακτικό ελάχιστο πρόγραμμα με το οποίο καλούνταν οι σύντροφοι να συμφωνήσουν, προτάθηκαν τα ακόλουθα σημεία:

- 1) Αναγνώριση της ταξικής πάλης ως του σημαντικότερου παράγοντα στο αναρχικό σύστημα.
- 2) Αναγνώριση του Αναρχικού Κομμουνισμού ως βάση του κινήματός μας.
- 3) Αναγνώριση του Συνδικαλισμού ως μια από τις κύριες μεθόδους αγώνα του αναρχικού κομμουνισμού.
- 4) Αναγκαιότητα για μια Γενική Ένωση Αναρχικών σε κάθε χώρα που να βασίζεται στην ιδεολογική και τακτική ενότητα και τη συλλογική ευθύνη.
- 5) Αναγκαιότητα για ένα θετικό πρόγραμμα με βάση το οποίο μπορεί να δημιουργηθεί η κοινωνική επανάσταση.

Οι εργασίες της Διάσκεψης, εντούτοις, διακόπηκε από τη γαλλική αστυνομία, η οποία συνέλαβε τους συμμετέχοντες, απελαύνοντας αργότερα πολλούς από τη χώρα. Ωστόσο, πριν διακοπεί η Διάσκεψη, μια από τις δύο παρούσες ιταλικές ομάδες, η «Pensiero e Volonta» (που εκπροσωπείτο από τους Λουίτζι Φάμπρι, Καμίλλο Μπερνέρι και Ούγο Φεντέλι) πέτυχε την αλλαγή το πρώτου σημείου σε:

- 1) Αναγνώριση της πάλης όλων των εκμεταλλευόμενων και καταπιεσμένων ενάντια στην εξουσία του κράτους και του κεφαλαίου, ως του σημαντικότερου παράγοντα στο αναρχικό σύστημα.

Αυτή η ομάδα είχε επίσης προετοιμάσει εναλλακτικές εκδοχές τριών ακόμα από τα άλλα τέσσερα σημεία, που ήταν ως εξής:

- 3) Αναγνώριση των εργατικών και συνδικαλιστικών αγώνων ως μια από τις σημαντικές μεθόδους επαναστατικής δράσης των αναρχικών.
- 4) Αναγκαιότητα για μια όσο το δυνατόν πιθανή Γενική Ένωση των Αναρχικών σε κάθε χώρα οι οποίοι έχουν τον ίδιο τελικό στόχο και την ίδια πρακτική τακτική, βασισμένη επίσης στη συλλογική ευθύνη.
- 5) Αναγκαιότητα για ένα θετικό πρόγραμμα δράσης με το οποίο οι αναρχικοί μπορούν να πραγματοποιήσουν την κοινωνική επανάσταση.

Βέβαια, οι προτάσεις αυτές δεν συζητήθηκαν λόγω της επέμβασης της αστυνομίας.

Στους μήνες που ακολούθησαν, ο διάλογος για την «Πλατφόρμα» έγινε πιο έντονος. Τον Απρίλιο, ο Βολίν και μια ομάδα άλλων Ρώσων εξόριστων αναρχικών συμπεριλαμβανομένων της Μόλυ Στάϊμερ και του συζύγου της Σένια Φλέσιν, δημοσίευσαν μια άγρια επίθεση στην Πλατφόρμα. [2], κάτι που προκάλεσε μια συλλογική τσουχτερή απάντηση της GRAZ τον Αύγουστο του ίδιου χρόνου [3], με την οποία κατηγορείτο ο Βολίν και η ομάδα του για

σκόπιμη Παραποίηση το πνεύματος του Προσχεδίου της Οργανωτικής Πλατφόρμας. Τον Μάη του 1927, η προσωρινή γραμματεία, που αποτελείτο από τους Νέστορα Μάχνο, Μαξίμ Ράνκο και Τσεν (Κινέζο αναρχικό που ίσως ονομαζόταν Yen-Nian) έστειλε προσκλήσεις σε διάφορους για να προσχωρήσουν στη νέα Διεθνή Αναρχική Κομμουνιστική Ομοσπονδία, η οποία βασιζόταν στα πέντε αρχικά σημεία που παρατέθησαν ανωτέρω (χωρίς όμως, για κάποιο λόγο, να συμπεριλάβει τις αντιπροτάσεις των Ιταλών, γεγονός που βεβαίως δεν εκτιμήθηκε από την ομάδα του Φάμπρι).

Οι συνελεύσεις και τα διάφορα άρθρα συνεχίστηκαν, με συνεισφορές των Φωρ. Βολίν, Λίνσκι, Ράνκο, Ισιντίν, Ζαν Γκραβ και Τσερνιάκοφ, ανάμεσα σε άλλους, χωρίς να ξεχνάμε βέβαια τους Αρσίνοφ και Μάχνο. Τον Οκτώβρη αυτού του χρόνου ο Ερρίκο Μαλατέστα, η μεγάλη διασημότητα του ιταλικού αναρχισμού που ζούσε σε απομόνωση από το φασιστικό καθεστώς στην Ιταλία, απάντησε στην προτεινόμενη «Πλατφόρμα» με ένα γράμμα [4] το οποίο ανταπαντήθηκε αρκετούς μήνες αργότερα και από τον Πιοτρ Αρσίνοφ [5] και από τον Νέστορα Μάχνο [6]. Στο μεταξύ, σημειώθηκαν, επίσης, σημαντικές παρεμβάσεις εκ μέρους του Λουίτζι Φάμπρι [7] και τη Μαρία Κορν Ισιντίν [8], στις οποίες απάντησε ο Αρσίνοφ με ένα άλλο άρθρο [9]. Όχι αργότερα από ένα χρόνο, στα τέλη του 1929, ήταν σε θέση να απαντήσει ο Μαλατέστα στο γράμμα του Μάχνο [10] και πρέπει να ειπωθεί ότι πολλές από τις αμφιβολίες του για το πρόγραμμα είχαν ήδη ξεκαθαριστεί έως τότε, αν και παρέμειναν σοβαρά προβλήματα σχετικά με την έννοια της συλλογικής ευθύνης. Στην πραγματικότητα, ο Μαλατέστα θα έγραφε για μια φορά για το θέμα αυτό στις σελίδες της γαλλικής «Le Libertaire», αλλά αρκετά αργά τον Απρίλη του 1930 [11], δηλώνοντας, εντούτοις, ότι ήταν έτοιμος να καταλήξει στο ότι η όλη δυσκολία θα μπορούσε να είναι απλώς το αποτέλεσμα των γλωσσικών διαφορών. (Πρέπει να θυμηθούμε στο σημείο αυτό, ότι η έκδοση του κειμένου της Πλατφόρμας που χρησιμοποιήθηκε ως βάση για τη μελέτη του από τους μη Ρώσους ήταν η γαλλική του μετάφραση που έγινε από τον Βολίν και, στην πραγματικότητα, ο μελετητής και συγγραφέας Αλεξάντρ Σκιρντά έχει επιστήσει από τότε την προσοχή μας στην κάπως προκατειλημμένη φύση αυτής της μετάφρασης. Πράγματι, υπήρξε τότε μια ανταλλαγή άρθρων γύρω από το θέμα της πιστότητας της μετάφρασης της Πλατφόρμας που εμφανίστηκε στη «Le Libertaire» την άνοιξη του 1927). Από εκείνο το στάδιο, εντούτοις, η ώθηση είχε ήδη εξατμιστεί και η υποστήριξη υπέρ της «Πλατφόρμας» περιορίστηκε μόνο από μερικές ομάδες όπως η Union Anarchiste Communiste Rivolutionnaire (UACR - Αναρχική Κομμουνιστική Επαναστατική Ένωση). Ο Αρσίνοφ απελάθηκε στο Βέλγιο τον Γενάρη του 1928 και μια από τις τελευταίες δημόσιες δραστηριότητες του Μάχνο ήταν η ομιλία του στο συνέδριο της UACR.

Οι δύο ιταλικές ομάδες που ήταν παρούσες στις συνελεύσεις του 1927 ακολούθησαν ξεχωριστό δρόμο. Η ομάδα που εκπροσωπήθηκε από τον Giuseppe Bifolchi, «είχε ήδη αρχίσει μια δική της διαδικασία κριτικής και αναζήτησης μιας νέας επαναστατικής στρατηγικής, [και] πρόσφερε την υποστήριξή της στο πρόγραμμα της Πλατφόρμας [...]. Θεωρώντας ότι η έννοια του διεθνισμού ήταν η πραγματική βάση για την ύπαρξη κάθε αναρχικής οργάνωσης, προσχώρησε στη Διεθνή Αναρχική Κομμουνιστική Ομοσπονδία ως το πρώτο Ιταλικό Τμήμα της [12]. Το μανιφέστο της ομάδας αυτής έχει ήδη μεταφραστεί τώρα στα αγγλικά για πρώτη φορά [13]. Ο Bifolchi αναγκάστηκε να εγκαταλείψει τη Γαλλία τον Απρίλη του 1928 πηγαίνοντας στο Βέλγιο. Εκεί, ίδρυσε το μηνιαίο περιοδικό «Bandiera Nera» («Μαύρη Σημαία») πριν πάει στην Ισπανία τα χρόνια της εκεί Επανάστασης, όπου

αγωνίστηκε ως διοικητής των ιταλικών αναρχικών τμημάτων. Από την άλλη, ο Φεντέλι είχε, στο μεταξύ, εκδώσει την ιταλική εκδοχή μιας τρίγλωσσης διεθνούς αναρχικής επιθεώρησης από τον Νοέμβριο του 1924 μέχρι τον Ιούνιο του 1925, οπότε αυτή συγχωνεύτηκε με δύο άλλα περιοδικά και δημιουργήθηκε η «La Tempora». Απελάθηκε και αυτός από τη Γαλλία το 1929 και επαναπατρίστηκε στην Ιταλία το 1933 για να φυλακιστεί και να περιοριστεί μετά από κάποιες περιόδους στο Βέλγιο, την Αργεντινή και την Ουρουγουάη.

Φυσικά, το ισχυρό αντι-οργανωτικό στοιχείο του ιταλικού αναρχισμού δεν ενδιαφέρθηκε για το πρόγραμμα της Πλατφόρμας. Ούτε ενδιαφέρθηκαν οι Ιταλοί εκείνοι σύντροφοι που είχαν επιλέξει να παραμείνουν στη φασιστική Ιταλία (με όλες τις δυσκολίες που συνεπαγόταν κάτι τέτοιο). Εκείνοι που ήσαν υπό περιορισμό αγωνίζονταν για την επιβίωσή τους, ενώ οι λίγοι που παρέμεναν ελεύθεροι συμμετείχαν στο αντι-φασιστικό κίνημα και τον αγώνα να παραμείνουν οι αναρχικές ιδέες αναρχικών ζωντανές μεταξύ των Ιταλών εργαζομένων.

Εάν το βραχύβιο πρώτο ιταλικό τμήμα της Διεθνούς Αναρχικής Κομμουνιστικής Ομοσπονδίας απέτυχαν να πολλαπλασιαστεί, αυτό ήταν εν μέρει αποτέλεσμα της φασιστικής καταστολής στην Ιταλία αλλά και του γεγονότος ότι και ο Μαλατέστα και η ονομαστή ομάδα «Pensiero e Volonta» απομακρύνθηκαν τελικά από τη «Πλατφόρμα». Παρά τις προφανείς εσωτερικές διαφορές στην ομάδα αυτή, τουλάχιστον κατάφεραν να στείλουν μια απάντηση στην πρόσκληση της προσωρινής γραμματείας με την οποία αρνήθηκαν ευγενικά την πρόταση ενοποίησης της πρωτοβουλίας επειδή θεώρησαν ότι, προς το παρόν, «ο καλύτερος δρόμος που πρέπει να ακολουθηθεί είναι αυτός που μέσα σε τέσσερα χρόνια δημόσιας ζωής, έχει θέσει για τον εαυτό της η UAI (Unione Anarchica Italiana) [14]

Είναι ενδιαφέρον να σημειωθεί ότι ενώ η απροθυμία του Μαλατέστα να επικυρώσει την Πλατφόρμα προέρχεται συνήθως από τις αμφιβολίες του σχετικά με τη «συλλογική ευθύνη», η επιστολή από την ομάδα «Pensiero e Volonta» φαίνεται να αναδεικνύει τις επιφυλάξεις τους σχετικά με τις αρχές της θεωρητικής και τακτικής ενότητας («αποκλειστικότητα»), ενώ, από την άλλη, οι προτάσεις τους στη Διεθνή Διάσκεψη επικύρωσαν πραγματικά την ανάγκη και για την ενότητα της τακτικής και για τη συλλογική ευθύνη. Αλλά η Unione Anarchica Italiana [15], ήταν ήδη νεκρή. Το φασιστικό καθεστώς της Ιταλίας, που στα προηγούμενα χρόνια είχε αναγκάσει τις αναρχικές ομάδες, εφημερίδες (όπως η «Umanita Nuova» - «Νέα Ανθρωπότητα») και το επαναστατικό συνδικάτο USI [16] που ήταν υπό αναρχική επιρροή, να διαλυθούν, κατέστησε τη δημόσια ζωή τόσο αδύνατη για τους Ιταλούς αναρχικούς που η διάσκεψη της UAI του Γενάρη 1926 επρόκειτο να είναι της τελευταία.

Η UAI, που ιδρύθηκε το 1919 ως Unione Comunista Anarchica Italiana (UCAI – Ιταλική Κομμουνιστική Αναρχική Ένωση) [17], ήταν μια κατά κάποιο τρόπο ανεπαρκής οργάνωση και, στην πραγματικότητα, για αρκετά χρόνια πριν από τη διάλυσή της είχαν καταβληθεί προσπάθειες να συγκροτηθεί μια ομοσπονδία που δεν θα συμπεριλάμβανε τα ατομικιστικά και τα αντι-οργανωτικά στοιχεία, τα οποία αντιμετώπιζονταν από πολλούς, των Μαλατέστα και Φάμπρι ανάμεσά τους, ως τα μόνα υπεύθυνα για ένα μεγάλο μέρος της ανικανότητας της οργάνωσης να επιτύχει συγκεκριμένα αποτελέσματα. Στα χρόνια μετά από την άνοδο

των φασιστών στην εξουσία, οι αναρχικοί της Ιταλίας ήσαν αρκετά διαιρεμένοι μεταξύ τους, γιατί μερικοί αγωνιστές που παρέμειναν στην Ιταλία (οι περισσότερες των οποίων ήσαν υπό περιορισμό στα πλέον μακρινά μέρη της χώρας για μια δεκαετία σχεδόν), ενώ πολλοί άλλοι μετανάστευσαν, συχνά πρώτα σε άλλες ευρωπαϊκές χώρες και, αργότερα, προς τις ΗΠΑ. Και ήταν από αυτό το σημείο και μετά που τα αντι-οργανωτικά στοιχεία επρόκειτο να γίνουν κυρίαρχα στις τάξεις των Ιταλών αναρχικών και στην Ιταλία και στο εξωτερικό (εν μέρει χάρη στην επιρροή και την ηγεμονία που ασκείτο από περιοδικά με μια έντονη αντι-οργανωτική κατεύθυνση, όπως το «L'Adunata dei Refrattari», που κυκλοφορούσε στη Νέα Υόρκη).

Το 1930, δημιουργήθηκε στο Παρίσι η Unione Comunista Anarchica dei Profughi Italiani [18] μια οργάνωση βασισμένη σε μια τάση. Εντούτοις, τρία χρόνια αργότερα μετονομάστηκε Federazione Anarchica dei Profughi Italiani [19] και το Νοέμβριο του 1935 ολοκλήρωσε τη διαδικασία του μετασχηματισμού της γινόμενη Ομοσπονδία σύνθεσης και μετονομαζόμενη σε Comitato Anarchico d'Azione Rivoluzionaria [20].

Τα πράγματα πήγαν κάπως καλύτερα (για μια στιγμή) για την «Πλατφόρμα» στη Γαλλία και στη Βουλγαρία, όπου η Βουλγαρική Αναρχική Κομμουνιστική Ομοσπονδία υιοθέτησε στην ουσία την «Πλατφόρμα» ως πρόγραμμά της.

Οι αρχές της «Πλατφόρμας» έγιναν αποδεκτές (αν και με έναν υπερβολικά αυστηρό τρόπο) από τη Γαλλική Ομοσπονδία, την Union Anarchiste (που ιδρύθηκε το 1920 από τον Σεμπασιάν Φωρ ως οργάνωση σύνθεσης) στο συνέδριό της τον Νοέμβριο του 1927 όταν άλλαξε το όνομα σε Union Anarchiste Communiste Revolutionnaire (UACR) [21], θυμίζοντας το όνομα της προτεινόμενης Διεθνούς. Εκείνα τα μέλη της Ένωσης αυτής που ήταν ενάντια στην αλλαγή έφυγαν και συγκρότησαν την Association des Federalistes Anarchistes [22], η οποία θεωρητικά και οργανωτικά καθοριζόταν από το έργο του Φωρ «La Synthese Anarchiste» («Η Αναρχική Σύνθεση»).

Πάντως, από το 1930, μια ομάδα συνδικαλιστών που είχαν παραμείνει σκόπιμα μέσα στην UACR κατόρθωσε να κερδίσει την πλειοψηφία μέσα στην ομοσπονδία, οδηγώντας στη μετονομασία ξανά σε Union Anarchiste καθώς και στην επιστροφή σε μια περισσότερο συνθετιστική προσέγγιση. Τελικά, η Federation Communiste Libertaire [23] ιδρύθηκε από τους υποστηρικτές της «Πλατφόρμας» το 1935, αλλά και αυτή επίσης επρόκειτο να εξαφανιστεί κατά τη διάρκεια των χρόνων του Β' Παγκόσμιου Πολέμου.

Σημειώσεις

[1] Gruppa Russkikh Anarkhistov Zagranitseii.

[2] «Απάντηση στην Πλατφόρμα από μερικούς Ρώσους αναρχικούς» (Αυτοί ήταν οι Σομπόλ, Σβάρτς, Στάϊμερ, Βολίν, Λία, Ρομάν, Ερβαντιάν και Φλέσιν) Απρίλης 1927.

[3] «Απάντηση στους συγχυστές του Αναρχισμού: Απάντηση στην “Απάντηση στην Πλατφόρμα”» από αρκετούς Ρώσους αναρχικούς, Ομάδα Ρώσων Αναρχικών του Εξωτερικού (GRAZ), 18 Αυγούστου 1927.

[4] «Ένα Σχέδιο για μια Αναρχική Οργάνωση» στην «Il Risveglio» (Γενεύη), Οκτώβρης 1927.

- [5] «Το παλιό και το νέο στον αναρχισμό» στην «Delo Truda» N°30, Μάης 1928.
- [6] «Για την Οργανωτική Πλατφόρμα» στην «Il Risveglio» Δεκέμβρης 1929.
- [7] «Su un progetto di organizzazione anarchica», στο «Il Martello» (Νέα Υόρκη), 17/24 Σεπτέμβρη 1927.
- [8] «Οργάνωση και Κόμμα» στο «Plus loin» N°s 36-37, Μάρτης-Απρίλης 1928.
- [9] «Παλιά και νέα στοιχεία στον αναρχισμό» στην «Delo Truda» N°30/31, Νοέμβρης-Δεκέμβρης 1928.
- [10] «Απάντηση στο Νέστορα Μάχνο» στο «Il Risveglio», Δεκέμβρης 1929.
- [11] «A proposito della responsabilità collettiva», στη «Le Libertaire» N°252, 19 Απρίλη 1930. Η αγγλική μετάφραση είναι διαθέσιμη στην ιστοσελίδα του Nestor Makhno Archive υπό τον τίτλο «On Collective Responsibility» («Για τη συλλογική υπευθυνότητα»).
- [12] A. Dadà, L'anarchismo in Italia: fra movimento e partito, Μιλάνο 1984.
- [13] Μανιφέστο του Α' Τμήματος της Διεθνούς Αναρχικής Κομμουνιστικής Ομοσπονδίας. Η πρωτότυπη ιταλική μορφή βρίσκεται στο IISG, Fondo U. Fedeli, b. 175, καθώς επίσης και στο A. Dadà, ό.ππ.
- [14] Επιστολή από την ομάδα «Pensiero e Volontà» στην Προσωρινή Γραμματεία της Διεθνούς Αναρχικής Κομμουνιστικής Ομοσπονδίας. Το ιταλικό πρωτότυπο παρατίθεται στο A. Dadà, Ugo Fedeli dalla Russia alla Francia: un anarchico italiano nel dibattito dell'anarchismo internazionale (1921-1927), Università di Firenze, Facoltà di Magistero, «Annali dell'Istituto di Storia» vol.III, 1982/84, Φλωρεντία, 1985.
- [15] Ιταλική Αναρχική Ένωση.
- [16] Ιταλική Συνδικαλιστική Ένωση (αναρχοσυνδικαλιστική ομοσπονδία. Σήμερα υπό διάσπαση. Το ένα κομμάτι είναι το ιταλικό τμήμα της AIT/IWA.
- [17] Το Συνέδριο της UCAI στην Μπολόνια το 1921 αποφάσισε να αφαιρέσει τη λέξη «Κομμουνιστική» από τον τίτλο για να αποφύγει τη σύγχυση με τους μπολσεβίκους.
- [18] Αναρχική Κομμουνιστική Ένωση Ιταλών Προσφύγων
- [19] Αναρχική Ομοσπονδία Ιταλών Προσφύγων
- [20] Επιτροπή Αναρχικής Επαναστατικής Δράσης.
- [21] Επαναστατική Αναρχική Κομμουνιστική Ένωση.
- [22] Σύνδεσμος Ομόσπονδων Αναρχικών.

[23] Ελευθεριακή Κομμουνιστική Ομοσπονδία.

* Ο Nestor McNab είναι μέλος της Federazione dei Communisti Anarchici (FdCA-Ομοσπονδία των Κομμουνιστών Αναρχικών) της εκδοτικής ομάδας του anarkismo.net και του A-Infos.

** Το κείμενο αυτό δημοσιεύτηκε στο περιοδικό «The Northeastern Anarchist» No 9 (Καλοκαίρι-Φθινόπωρο 2004). Ελληνική μετάφραση «ούτε θεός-ούτε αφέντης» 29 Ιούλη 2007.